

rak yönetim üzerinde etkili olmaya çalıştılar. Genel olarak Jön Türkler'e karşı II. Abdülhamid'i desteklediler. Erbilî Esad Efendi ise bu hususta farklı bir yol takip ettiğinden Erbil'e sürüldü. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a dönüp Kânûn-i Esâsî hareketini destekleyen *Tasavvuf* dergisinde yazılar yazdı ve Cem'iyet-i Sûfiyye'nin ikinci başkanını oldu.

Hâlidî şeyhleri 1946 yılında demokrasiye geçilmesi üzerine seçimlerde etkili olmaya başladılar. Siyasî partiler, oy toplamak için şeyhlerin çocukları ve torunlarını listelerinden aday gösterdiler. Kasım Kufralı, Şeyh Selâhaddin'in oğulları Kâmrân İnan, Âbidin İnan, Şeyh Muhammed Ma'sûm'un oğlu Muhittin Mutlu, Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat, Şeyh Fethullah'ın torunu Gıyasettin Emre, Şeyh Ali es-Sebtî'nin torunu Ali Rıza Septioğlu çeşitli dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yaptılar.

Hâlidî Tekkeleri. Nakşibendiyye'de böyle bir gelenek bulunmamakla birlikte Hâlid el-Bağdâdî erbaîne girmeyi tarikâtının esasî haline getirmiş, itirazlara rağmen bu tutumunu sürdürmüştü. Erbaîne girilmesi ve hatm-i hâcegânın topluca icra edilmesi Hâlidî tekkelerine bir canlılık getirdi. Hâlid el-Bağdâdî'nin vefatından sonra Şam, Musul, Bağdat, Mekke, Medine, İstanbul ile Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde tekkeler açıldı. Günümüzde bu tekkeler özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da "divan" adıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

İstanbul'daki en eski Hâlidî tekkesi Fatih-Çarşamba'daki İsmet Efendi (ö. 1872) Tekkesi'dir. Koca Hüseyin Paşa'nın Eyüp'te kendi adına kurduğu tekke Hâlidî tekkesi olarak faaliyet göstermiştir. Silistrelili Hacı Feyzullah Efendi İstanbul'da Fatih-Halicılar'da kendi adıyla tanınan tekkeyi kurmuştu. Mustafa Saffet Paşa Hâlidîler için yine İstanbul'da bir tekke yaptırmıştı. Bâbîâli'deki Gümüşhânevi Tekkesi de Hâlidîliğin önemli bir merkezi olmuştur. Abdülfettâh el-Akrî Üsküdar'daki Alaca Minare Tekkesi'nde, Şeyh Esad Erbilî de Şehremini'deki Kelâmî Dergâhı'nda faaliyet göstermiştir. Önceleri diğer tarikâtlara ait olan bazı tekkeler sonradan Hâlidîler'in eline geçmiştir. Özellikle 1826'da kapatılan Bektaşî tekkelerinin Hâlidîler'e verilmesi bu tarikâtın daha da güçlenmesine vesile olmuştur.

Tekkelerin 1925'te kapatılmasından sonra Hâlidîler önce evlerde, daha sonra

kurdukları dernek ve vakıf merkezlerinde sohbet toplantıları düzenleyerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Nakşibendîliğin "zikr-i hafî"yi esas alması ve evradın daha çok münferiden icra edilmesi mensuplarının tarikat yasağından fazla etkilenmemesini sağlamıştır (tarikâtın âdâb ve erkânı için bk. NAKŞİBENDİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Osman b. Sened, *Aşfa'l-mevârid*, Kahire 1313; İbrâhim Fasîh el-Haydarî, *el-Mecdü't-tâlid fi menâkıbi's-şeyh Hâlid*, Kahire 1292; Es'ad Sâhib, *en-Nürü'l-hidâye*, Kahire 1311; a.m.f., *el-Füyûzâtü'l-Hâlidîyye*, Kahire 1311; a.m.f., *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid* (haz. Dilaver Selvi – Kemal Yıldız), İstanbul 1993; Mustafa Fevzî, *He-diyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul 1313; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 258, 272; Lutfî, *Târih*, I, 285-286; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 161; A. Haurani, "Shaikh Khâlid and the Naqshbandi Order", *Islamic Philosophy and the Classical Tradition* (ed. S. M. Sten v.dğr.), Oxford 1972, s. 89-103; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddin*, İstanbul 1984, s. 231-294; *Nakşî ez Mevlânâ: Hâlid-i Nakşibendî ve Peyrevân-ı ũ* (nşr. M. Mu'temedî), Tahran 1368 hş.; Butrus Abu Manneh, "Khalwa and Râbita in the Khâlid Suborder", *Naqshbandis* (ed. M. Gaborieau v.dğr.), Paris 1990, s. 299-302; a.m.f., "Gülhane Hatt-ı Hümayunun İslâmî Kaynakları-1" (trc. Şaban Bıyıklı), *Dergah*, VII/73, İstanbul 1996, s. 16-19; Müfid Yüksel, *Kürdistan'da Değişim Süreci*, Ankara 1993, s. 82-189; M. Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, London 1994, s. 39-46; İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 74-76; M. van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet* (trc. Remziye Arslan), Ankara, ts., s. 240-325.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HALÎF

(bk. HİLF).

HALİFE

(bk. HİLÂFET).

HALİFE

(الخليفة)

Şeyhi adına
irşad faaliyetinde bulunan
ve ölümünden sonra
yerine geçen kimse;
insân-ı kâmil anlamında
tasavvuf terimi.

Sözlükte "arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek" anlamlarına gelen **half** kökünden türetilmiş olup "birinin yerine geçerek işini, göre-

vini devam ettiren" şeklinde açıklanan (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hlf" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "hlf" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hlf" md.) **halife** kelimesi (çoğulu **hulefâ**, **halâif**) terim olarak biri siyasette, diğeri tasavvufta olmak üzere başlıca iki alanda kullanılmaktadır. Bir kimsenin diğeri bir zatın yerini tutmasına **hilâfet**, halife tayin etme işine de **istihlâf** veya **tahlîf** denir.

İnsanın Allah'ın halifesi olup olamayacağı sûfilardan önce ulemâ tarafından tartışılmış, "Yeryüzünde bir halife yaratacağım" (el-Bakara 2/30); "Sizi yeryüzünün halifeleri kulan..." (el-En'âm 6/165; en-Neml 27/62) meâlindeki âyetlerde geçen halife kelimesi iki şekilde açıklanmıştır. Bazı âlimlere göre insan kendinden önce yeryüzünde hâkim olan cinlerin yerine getirildiği için "bu varlık türünün ardından gelenler" anlamında Hz. Âdem ve soyuna halife denmiştir. İbn Abbas'ın bu görüşte olduğu rivayet edilir. Bu görüş sahipleri "Allah resulünün halifesi" ifadesini kullanır, ancak "Allah'ın halifesi" tabirinden hoşlanmazlar (Mâverdi, s. 15). İbn Mes'ûd'un da katıldığı ikinci görüşe göre Hz. Âdem ve insan yeryüzüne hükmettiği için Allah'ın halifesi olmuştur. "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanları arasında adaletle hükmet" (Sâd 38/26) meâlindeki âyet de bu görüşü desteklemektedir (Fahreddin er-Râzî, I, 381; İsmâil Hakkı Bursevî, I, 64).

Mutasavvıflar, halife konusundaki görüşlerini geliştirirken terimin "insanlar arasında Allah adına hükmetme" şeklindeki ikinci anlamını esas almışlardır. Hasan-ı Basrî, takvâ sahibi temiz ve seçkin kullar için "Allah'ın halifesi" tabirini kullanmış olmakla beraber (Taberî, XXIV, 117) ilk sûfiler arasında bu konu üzerinde durulmamış, halife ve hilâfet bir tasavvuf kavramı olarak insân-ı kâmil ve kutub fikrinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Halife kelimesine ilk defa tasavvufî anlam yükleyen Gazzâlî olmuştur. İnsanın Allah tarafından üflenen bir ruh taşıdığına (bk. el-Hicr 15/29) ve Allah'ın Âdem'i kendi sûretinde yarattığına dikkat çeken Gazzâlî, Allah ile insan arasında mânevî mahiyette özel bir münasebetin bulunduğunu, bu münasebetin yazıyla anlatılmasının mümkün olmadığını ifade eder ve insanın Allah'ın halifesi olmasını bu münasebete bağlar (*İhyâ*², III, 315; IV, 294). Gazzâlî, Allah'ın kendisine isimleri öğretmiş olması sebebiyle Âdem'in O'nun halifesi olmaya hak

kazandığını da belirtir (a.g.e., I, 20). Şehabeddin es-Sühreverdî de nefsin Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu söyler (Se Risâle, s. 77).

Halife ve hilâfet konusu üzerinde geniş bir şekilde durarak bunu tasavvufun temel kavramı haline getiren Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve takipçileri olmuştur. İbnü'l-Arabî'ye göre Allah'ın halifesi, isim ve sıfatlarıyla kendisinde en mükemmel biçimde tecelli ettiği insân-ı kâmilidir. Mülk Allah'ındır. İnsân-ı kâmil bu mülkte onun halifesi yani vekilidir. Mühür nasıl hazineyi korursa Allah da halifesi olan insân-ı kâmil vassatasıyla halkı ve mülkü öyle korur (Fuşûş, s. 50). Öte yandan insan işini ve varlığını Allah'ın himayesine havale ettiği için Allah da insanın halifesidir. Nitekim Hz. Peygamber sefere çıkarken, "Allahım yolda sahibim, ailemde halifem sensin" diye dua ederdi (el-Fütûhât, IV, 148). Allah'ın kulumu halife kılması mutlak, kulum rabbini halife kılması mukayyet bir hilâfettir. İbnü'l-Arabî'ye göre Allah'ın yeryüzündeki halifesi peygamberlerdir. Peygamberler O'nun hükümlerini O'nun adına insanlar arasında uygularlar. Hz. Muhammed'den sonraki halifeler Allah'ın değil resulünün halifeleridir, çünkü onun getirdiği şeriati uygulamalar (Fuşûş, s. 162); uyguladıkları hükümleri de rivayet yoluyla Peygamber'den alırlar. Bunlar zâhirî mânada halifedir. Halbuki velîler arasında doğrudan doğruya Allah'tan hüküm alan halifeler de vardır. Onların Allah'tan hüküm almaları peygamberlerin hüküm almalarının ayıdır. "Sen de onların yoluna uy" (el-En'âm 6/90) meâlindeki âyete göre hareket eden Resûl-i Ekrem'in kendisinden önceki peygamberlere uyması Allah'tan hükümler ve bilgiler almasına nasıl engel olmamışsa halifenin de Allah'tan doğrudan hüküm ve bilgi alması Hz. Peygamber'e uymasına engel olmaz. Onun hakkında "keşfen Allah'ın halifesi, zâhiren Resûlullah'ın halifesi" denir (a.g.e., s. 163). Hz. Peygamber, ümmeti içinde doğrudan Allah'tan hilâfet alan bir kimsenin bulunduğunu bildiği için yerine hiç kimseyi halife tayin etmemiştir (a.g.e., s. 163). Böylece İbnü'l-Arabî, devletin başında bulunan ve halife adını alan sultanlarla Allah'ın halifeleri olan velîleri birbirinden ayırır; birinciler zâhiren, ikinciler ise mânen halifedir.

İsmâil Hakkı Bursevî'ye göre tasavvufi anlamdaki hilâfetin sebebi, halkın Hak'tan gelen feyiz ve irfanı doğrudan kabul

etme kabiliyetine sahip olmamasıdır. Bu husus, ateşte yaş ağaçların arasına kuru odunların konulmasına veya sultanın halkla arasına vezir ve mâbeyinci koymasına benzer (Rûhu'l-beyân, I, 64).

Tarikatlar döneminde şeyhin, kendi adına müridleri terbiye ve irşad etme yetkisi verdiği mensuplarına da halife denilmiştir. Ankaravî hilâfeti şekli, mânevî ve hakikî olmak üzere üçe ayırır. Bir tekkenin ve oradaki görevli dervişlerin yönetilmesi için yetkili kılınan kişi şeklen halifedir. Bu kişinin âlim olması veya sey-rü sülûkün usulünü bilmesi gerekmez, ehliyetli bir yönetici olması yeterlidir. Seccâdenişin olan şeyhzâdelerin halifelikleri de böyledir. Sülûkünü tamamlayan bir kimsese şeyhi tarafından irşad izni verilmesine mânevî hilâfet denir. Hakikî hilâfet ise bizzat Allah'ın bir zatı irşad için görevlendirmesidir. Kâmil bir şeyhin terbiyesinde bulunan bir kişide bazan hilâfetin bu üç derecesi de gerçekleşebilir. Şeklen halife olduğu halde hilâfetin mâna ve hakikatinden nasibi olmayanlar da vardır (Minhâcû'l-fukarâ, s. 27). Şeyh, sülûkünü tamamlayan müridin irşad ehliyetine sahip olduğunu hilâfetnâme denilen bir belge ile tesbit eder. Uzak bölgelerde bulunan müridlere halife oldukları bir mektupla veya sözlü bir beyanla bildirilir. Halife unvanını alan sâlik, mürşidi adına müridlerin mânevî terbiyesiyle ilgilenir. Şeyhe mânen en yakın olan ve vefatı halinde yerine geçen halifeye "halifetü'l-hulefâ" denir. Bir tarikattan hilâfet alan bir sâlikin diğer tarikatlardan da teberrüken hilâfet alması mümkündür.

Şeyh efendi vefat etmeden önce yerine kimin geçeceğini bildirirse tasavvuf âdabına göre müridlerin bu emre ve vasiyete uymaları gerekir. Bu durumda şeyhin diğer halifeleri ve mensupları onun çevresinde toplanırlar. Şeyh efendi halifesinin ismini vermeden vefat ettiği takdirde mürid ve halifeleri toplanıp onun yerine geçecek olan zatı belirlerler. Bu belirlemede adayın müridlikteki kide-mi, bilgisi ve liyakatı dikkate alınır. Bazan da şeyhin vefat etmeden önce halifelerine karşı takındığı tavırdan ve verdiği işaretlerden hareket edilir. Vefat eden şeyhin kendisini kimin techiz ve tekfin edeceği, cenaze namazını kimin kıldıracağı konusunda yaptığı vasiyet bu tür işaretlerden sayılır. Şeyhin halifesini belirlemeden vefat etmesi durumunda Hz. Peygamber'in halefi konusunda vasiyette bulunmamış olması örnek alınırken

halifesini belirlemesi durumunda Hz. Ebû Bekir'in yerine Hz. Ömer'i vasiyet etmesi örneği göz önünde bulundurulur.

Halifenin belirlenmemesi halinde bazan mürid ve halifeleri yerine geçecek kişi hususunda anlaşamazlar. Bu durumda bazı müridler şeyhin halifelerinden birine, diğerleri başka birine bağlanır ve birden çok şeyh ortaya çıkar. Bu ise bir tarikatın şubelere ve kollara ayrılması anlamına gelir. Meselâ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Akşemseddin ile Ömer Dede Sikkînî arasında çıkan ihtilâf neticesinde Bayramiyye tarikatı biri Şemsiyye, diğeri Melâmiyye şeklinde iki kola ayrılmıştır. Şeyhin postuna oturacak zatı belirleme konusunda müridlerin anlaşmazlığa düşerek çekişmelerine "post kavgası" denir.

Mevlevîlik'te hilâfet şeyhlik ve dervişlik gibi bir makamdır. Bu makamda bulunan sâlike halife denir (Gölpınarlı, s. 137).

Şiîlik'te gerçek halife mâsum imamdır. Resûl-i Ekrem'den sonra Hz. Ebû Bekir zâhiren ve şeklen, Hz. Ali ise bâtinen ve hakikaten halife idi (Haydar el-Âmülî, s. 753; Seyyid Cemâleddîn-i Âştîyânî, s. 928-936). Sûfililer de Şiîler gibi hilâfeti (imâmet) zâhirî hilâfet ve bâtînî hilâfet diye ikiye ayırır ve esas olanın ikincisi olduğunu söylerler.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hlf" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "hlf" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hlf" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 141; *el-Mu'cemü's-ş-şûfi*, "halife" md.; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, Kahire 1374, XXIV, 117; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliya*, s. 485; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Kahire 1960, s. 15; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1939, I, 20; III, 315; IV, 294; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, İstanbul 1309, I, 381; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Se Risâle ez Şeyh-i İsrâk* (nşr. Necef Kulî Habîbî), Tahran 1397, s. 77; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* (Affif), s. 50, 162, 163; a.m.lf., *el-Fütûhât*, I, 36; IV, 148; Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd* (nşr. M. Emîn-i Riyâhî), Tahran 1352 hş., s. 415; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, II, 411; Haydar el-Âmülî, *Câmî'u'l-esrâr* (trc. Cevâd-ı Tabatabâî), Tahran 1368 hş., s. 753; Sa'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1958, II, 31; İmam-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, İstanbul 1962, I, 31; Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, İstanbul 1286, s. 20, 27; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1306, I, 64; Şeybî, *es-Sıla*, s. 633; Ebû'l-Alâ el-Affîfî, *et-Taşavvuf : şevretün rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1963, s. 307; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 137; Cevâd-ı Nurbahş, *Ferheng-i Nurbahş*, Tahran 1369 hş., III, 46, 49; Seyyid Celâleddîn-i Âştîyânî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî*, Tahran 1370 hş., s. 754, 928-936.

